

Małgorzata Anna Packalén

"I SANNOLIKHETENS FÖRLORADE PARADIS" – WISŁAWA SZYMBORSKAS POETISKA VARA OCH ICKE- VARA

1945 debuterade Szymborska på Kraków-tidningen *Dziennik Polskis* (Polska Dagbladet) spalter med dikten "Jag söker ett ord", i vilken hon delgav läsaren sina poetiska tvivel och grubblerier kring ordets vanmakt inför andra världskrigets tragedier. Hon gav också uttryck för poetens hjälplöshet inför uppgiften att försöka beskriva det grymma våld, som individen dagligen utsattes och fortfarande utsätts för av den kollektiva övermakten, både i Polen och i hela världen, här och nu, där och då:

Vårt tal är hjälplöst
dess ljud plötsligt - så fattiga.
Jag söker enträget en tanke,
jag söker ett ord -
men kan inte finna det
Kan inte.¹

Denna redan då så tydliga och konsekventa brännmärkning av despotismens allra minsta förtecken förblev Szymborska trogen, vilket den många år senare skrivna dikten "Tortyren" (Tortury) bär vittne om:

---

¹Min övers. - M. A. P.

Ingenting har ändrats.
 Kroppen känner smärta,
 måste äta och andas luft och sova,
 den har en tunn hud och strax därunder blod,
 den har en ansenlig uppsättning tänder och naglar,
 dess ben kan bryta sönder, dess leder tänjas ut.
 I tortyren tas allt detta med i beräkningen. [...]

Ingenting har ändrats.
 Bara flera människor,
 till gamla försyndelser har fogat sig nya,
 verkliga, inbillade, enstaka och inga,
 men skriket varmed kroppen står till svars
 var, är och kommer att förbli ett skrik av oskuld,
 stämt enligt uråldrig skala och tonart. (...)

(U)²,

Den djupt moraliska attityd som från början utmärkt Szymborskas diktning gjorde att hon kunde behålla det värdiga politiska avståndstagande som präglar hennes poesi, ett avståndstagande som förblev intakt trots många olika politiska stämningar och trender. Detta är viktigt med tanke på att Szymborska skapat sina dikter under så skilda politiska och kulturella strömningar som socialrealismen, 1950-talets politiska töväder, 1960- och 70-talens s.k. grå realism, samt de omvälvande sociala och politiska förändringarna under 1980- och 90-talen.

---

²Om inte annat anges återges de citerade dikterna i Anders Bodegårds översättning, från dikturvalen *Utopia* (U), Falköping 1996 och *Nära ögat* (NÖ), Stockholm 1996.

Skenbart vid sidan om alla dessa händelser, utan att någonsin ens försöka anpassa sig till det aktuella poetiska modet – "ett lik som aldrig tillhörde någon litterär grupp" – som hon skrev i den självvironiska dikten "Gravstenen" (Nagrobek) sätter Szymborska ändå med osviklig precision fingret på vår tids mest aktuella och typiska problem. Med särskild konsekvens skriver hon om den mänskliga historiens moraliska aspekter, som ju omfattar en lång rad exempel på andlig fångenskap och olika brott mot de mänskliga rättigheterna. Brott som bara alltför tydligt vittnar om att människor varken kan eller vill dra de rätta slutsatserna av historiens grymma erfarenheter. Och just därför är t.ex. "motivet med den prydlige bödeln vid det besudlade offret" i dikten "Hatet" (Nienawiść) vårt sekels ledmotiv:

Titta bara vad styv han är,
vad bra han klarar sig
i vårt sekel, han hatet.
Hur lätt han tar alla hinder.
En barnlek för honom - ett språng, ett hugg. [...]

Han är kontrasternas mästare
mellan larmet och tystnaden,
mellan röda blodet och vita snön.
Men först och främst tröttnar han aldrig
på motivet med den prydlige bödeln
vid det besudlade offret. [...]

(NÖ)

Lika suggestiv i sitt budskap är dikten "Slutet och början" (Koniec i początek), som handlar om ett av vår tids aktuella problem: det moderna samhällets känslökyla och likgiltighet inför mänskligt lidande. Varje dag blir vi översvämmade av

rapporter om krig, olyckor och tragedier från världens alla hörn och slagfält. Vi reagerar och reflekterar knappast längre över dessa tragedier och detta mänskliga förfall. Så länge som utspelas på ett annat håll, gäller de inte oss. Deras verklighet inte vår verklighet och deras referensramar skiljer sig från våra till den grad, att dessa krigsrapporter knappt förmår engagera oss än ljumma och högst prosaiska reflektioner:

Efter varje krig
måste någon städa upp.
En någorlunda ordning
uppstår inte av sig själv. [...]

Det gör sig inte på bild
och pågår i årtal.
Alla kameror har redan åkt
till ett annat krig. [...]

(NÖ)

Även om Szymborska med känslighet reagerar på alla andliga förändringar och vibrationer både i sitt land och i världen, har hon dock aldrig varit någon politisk poet i ordets exakta betydelse. Hon undviker stora ord, patetiska fraser och liknande verbala deklamationer. Samtidigt är det svårt att inte upptäcka och svara på dessa dikters inre styrka och politiska budskap. Envis och med oförändrad intensitet kallar de till försvar av de mänskliga rättigheterna, försvar av den enskilda individen dennes vardagliga liv, ett liv som kanske inte utmärks av särskilda epokgörande händelser, men icke desto mindre är unikt och högt individuellt. "Jag är på världens sida" - säger Szymborska, me

tillägger genast: "Nej. På människornas sida. Världen - det är ett för brett begrepp. Jag är på människornas sida".³

Samtidigt hittar man i allt vad Szymborska skriver spår av en andlig villrådighet, ett vankelmod och ett grubbel, som är resultatet av hennes försök att uppmärksamma tidlösa existentiella problem. Detta bottnar i det faktum att individen i hennes poesi ses ur hela tillvarons perspektiv, såsom en liten beståndsdel i universum, men ändå med hela sin individuella särprägel. Hon gestaltar också en sårbarhet som har sin förankring i medvetandet om den egna existensen såsom en försvinnande liten länk i naturens oändliga evolutionscykel:

Varför i just denna gestalt?
 Denna och ingen annan? Och vad gör jag här?
 Denna dag som är tisdag? Hemma och ej i fågelbo?
 I skinnet och ej i fjäll? Med ansikte och ej lövblad?
 Varför bara en gång personligen?
 Just här på jorden? [...]⁴

Denna förvåning över varats nycker vittnar förstås om poetens metafysiska dimension. Men Szymborska vore inte sig själv om hon inte samtidigt, med den för henne typiska ironiska distansen, gjorde alla medvetna om att ingenting i naturen går till spillo. Hon förnekar sig aldrig i det avseendet: jaget i dikten "Ingenting är givet" (Nic darowane) kunde gott och väl vara poetens alter ego:

---

³Wisława Szymborska, "Jestem po stronie ludzi", samtal med litteraturkritikerna Anna Rudnicka och Tadeusz Nyczek, *Kultura*, 7.10.1996,

⁴"Förvåning" (Zdumienie), min övers. – M.A.P.

Ingenting är givet, allting är till låns.
 Jag drunknar i skulder upp över öronen.
 Jag blir så illa tvungen
 att med mig själv betala för mig,
 att för livet ge mitt liv.

Så är det inrättat,
 att hjärtat ska återlämnas
 och levern ska återlämnas
 och varje finger ett och ett.

För sent att bryta villkoren i avtalet.
 Skulderna ska dras av
 samtidigt med huden. [...]

(NÖ)

I en annan dikt, "Verkligheten kräver" (Rzeczywistość wymaga)
 konstaterar hon med utstuderad sarkasm:

Verkligheten kräver
 att också det blir sagt:
 livet går vidare. [...]

Där Hiroshima fanns
 finns Hiroshima på nytt
 och många saker tillverkas
 för dagligt bruk.

Kanske finns inga andra ställen än slagfält,
 de man ännu minns,
 de man redan glömt,
 skogar av björk och skogar av ceder,
 snö och sand, kärr i regnbågens färger
 och svarta nederlagsraviner,
 där man gör sin tarv

på huk under en buske. [...]

(NÖ)

Szyborska driver inte sällan med sina läsare och med sig själv. Den raffinerade ironin och de poetiska skämt som ständigt är närvarande, ersätter ofta den logiskt ordnade diskursen.⁵ Det är just den effekten som en överraskning har, en överraskning som helt bryter både stil och tankegång, samtidigt som den avslöjar inre motsättningar under den skenbart polerade logiska ytan. I sin *Nobelföreläsning*⁶ sade pristagaren bl a följande:

Världen - vad vi än kan tänka oss om den, i vår förfäran över dess väldighet och vår egen vanmakt inför den, i vår förbittring över dess likgiltighet för det enskilda lidandet, människornas, djurens och kanske också växternas, ty vem kan vara säker på att växterna inte lider; vad vi än kan tänka oss om rymden runt den, genomstungen av strålarna från stjärnorna, stjärnor kring vilka man har börjat upptäcka planeter, redan döda? fortfarande döda?, det vet vi inte; vad vi än kan tänka oss om denna måttlösa teater, dit vi visserligen har inträdesbiljett, men med en giltighetstid som är så löjligt kort, från ett ofrånkomligt datum till ett annat; vad vi än kan tänka oss om världen - är den häpnadsväckande.

Men i beteckningen "häpnadsväckande" döljer sig en logisk fälla. Vår häpnad väcks ju av det som avviker från en känd och vedertagen norm, från någonting självklart, det som vi är vana vid. Och så finns det ingen

---

⁵Jfr Ewa Wiegandts intressanta essä "Opinia o dorobku twórczym Wislawy Szymborskiej", i: *Wokół Szymborskiej*, utg. B. Judkowiak, E. Nowicka, B. Sienkiewicz, Seria Literacka II (XXII), Poznań 1995, s. 17.

⁶Stockholm, Svenska Akademien, den 7 december 1996.

sådan självklar värld. Vår häpnad står på egna ben, den bygger inte jämförelser med någonting.⁷

Den utpräglade relativism som hänger samman med Szymborskas naturfilosofi, d.v.s. den biologiska evolutionen och förändringen, utgör bara en dimension i den temporära sfär som hennes poesi är förankrad i. Med samma intensitet som Szymborska i sina dikter ställer frågor om det förflutna, betraktar hon nutida frågeställningar. Det är det sätt på vilket hon förbindet det förflutna med det nutida, det nutida med det kommande som ger denna poesi dess största styrka: allting är egentligen lika viktigt eller snarare lika oviktigt, allting är relativt vilket man tydligt kan se genom att konfrontera olika varan: människornas djurens, insekternas, de döda tingens etc. För vem har sagt att människor är viktigare än växter och - som Szymborska frågar den ovan citerade föreläsningen - "vem kan vara säker på att växterna inte lider?" Detta ontologiska tänkesätt och dilemma kommer tydligt fram bl a i dikten "Växterna tiger", där det lyriska jaget i sitt imaginära samtal med växterna säger:

Samtalsämnen skulle inte fattas, vi har mycket
gemensamt.

En och samma stjärna håller i vår bana.

Vi kastar våra skuggor efter samma lagar.

Vi vill få veta nånting, var och en på sitt sätt,

och det vi inte vet är också en likhet.

Jag ska förklara så gott jag kan, men fråga först

---

⁷Wisława Szymborska, "Poeten och världen". Nobelföreläsning. Cit. efter särtryck från The Nobel Foundation 1996, övers. av Anders Bodegård, s. 56.

vad det är att se med ögon,
 varför ett hjärta slår i mitt bröst
 och hur det kommer sig att jag inte har rötter. [...]

(NÖ)

Som Anna Legeżyńska påpekar⁸ är den existentiella tiden i Szymborskas diktverk presens. Det är också presens som dominerar dessa dikters poetiska värld. Det som händer här och nu är just det som man kan försöka fånga för ett kort ögonblick. Allt annat finns som en hypotes, antingen rekonstruerad ur minnet (det förflutna) eller som produkt av spekulationer inför framtiden:

[...] Det går en sekund.

Två sekunder.

Tre sekunder.

Men det är bara våra tre sekunder. [...]

Utsikt med sandkorn, (U)

Men även om "allting är till låns" och naturcykeln reducerar varje existens till en länk i evolutionskedjan, har varje människa någonting som inte ryms i denna cirkel: den tidigare citerade dikten "Ingenting är givet" slutar på följande sätt:

På debetsidan

finns varje vävnad i oss.

Inget flimmerhår, blomskaft,

får behållas för gott.

Listan är utförlig,

det ser faktiskt ut som

vi ingenting får kvar.

---

⁸Anna Legeżyńska, *Wisława Szymborska*, Poznań 1996, s. 54.

Jag kan inte minnas
 var, när och hur det kom sig
 att jag tillät mig att öppna
 detta konto.

Protesten mot det
 kallar vi för själen.
 Och den är det enda
 som inte står på listan.

(NÖ)

Som man ser är den naturliga biologiska cykeln här kompletterad med sin metafysiska dimension. I kombination med de ständigt återkommande existentiella frågorna är detta ett ledmotiv i Szyborskas poesi. Den poetiska världen i hennes dikt oscillerar nämligen mellan varat och icke-varat, mellan det reella, konkreta existensdimensionen och den knappast ens tankarna skisserade händelsesfären. Ingenting är givet, ingenting kan heller tas för givet, allting kan ifrågasättas och likaså kan allting skapas i kraft av vår konstnärliga kreativitet. I diktet "Järnvägsstationen" (Dworzec) heter det:

Min ickeankomst till staden N.
 ägde rum punktligt.

Du hade varskotts
 i ett ickeavsänt brev.

Du hann att inte komma
 på den utsatta tiden. [...]

– och på slutet:

Stationen i staden N.
hade klarat med glans
provet i objektiv existens.[...]

I sannolikhetens
förlorade paradiset. [...]

(U)

Szyborska beskriver med samma allvar både den empiriska verkligheten och den icke-existerande, potentiella, d.v.s. den som beskrivs bäst genom sin frånvaro,⁹ en sorts kvasi-verklighet. Szyborskas poetiska värld utgör en oändlig kedja av icke realiserade möjligheter, av potentiella versioner, visioner, sannolikheter och osannolikheter. Varje möjlighet har samma berättigande, för livet och likaså skrivprocessen handlar ju om ett val, men också om en fråga: vad skulle ha hänt om...? Detta *om* symboliserar Szyborskas relativism: det är tack vare vår intuition och fantasiförmåga som vi kan se det osynliga och anlägga ett annat, nytt perspektiv. Det är bara tack vare detta som vi människor inte behöver låsa oss vid en gång för alla bestämda dogmer. Samtidigt utgör valet mellan att välja bort eller att förtiga varje konstnärs självklara privilegium. Men det bär också med sig den sorg som vetenskapen om de bortsållade möjligheterna vållar:

Non omnis moriar – sorg i förtid.
Även om jag levde fullt, och nog vore det,

---

⁹Szyborskas dikter inleds också påfallande ofta, vilket bl.a. Lars Kleberg har påpekat, med negationer eller andra kontrasterande konstruktioner. Se: Lars Kleberg, "Szyborska och det dubbla perspektivet", *Slovo* 1986, nr 30, s. 27.

kom jag inte långt, vore otillräckligt.
 Jag väljer och vrakar, annat sätt finns inte.
 Men det jag avfärdar är talrikare,
 tättare, mer påträngande än någonsin.
 Min betalning för obeskrivliga förluster –
 en vers, en suck. På höga kallelser
 svarar jag med en viskning.
 Hur mycket jag försummar, kan jag inte veta, [...] ¹⁰

Szyborska är mästare i konsten att skapa illusioner. Tack vare denna konst kan även den mest banala företeelse ur det vardagliga livet få en ny lyster, en ny dimension, en ny gestalt. Genom att belysa dem med sitt poetiska ljus ger diktaren dem en ny och oväntad betydelse.

Det som utgör denna poesis högsta konstnärliga värde och vittnar om dess originalitet, är just detta ständiga tjuvtittande med medaljens baksida, d.v.s. på tingens skuggsida, samt det ständiga medvetandet om mottagandets olika perspektiv. Som exempel kan här tjäna "Intryck från teatern" (*Wrażenia z teatru*), där ju ett sådant "det-omvända-perspektivets-strategi" strukturerar diktens värld. "Intryck från teatern" handlar nämligen inte, vilket man kanske skulle kunna vänta sig, om intryck efter en alldeles nyss sedd teaterpjäs, utan koncentrerar sig på det som händer precis efter det att ridån har fallit och applåderorna och rampljuset bryter den nyss på scenen skapade verkligheten. Med iro blandad med sorg välkomnar åskådaren denna ankomst från fantasivärlden till den konkreta här-och-nu-verkligheten:

---

¹⁰"Det stora talet" (*Wielka liczba*), övers. av Per Arne Bodin och Rog Fjellström, i *Aldrig två gånger* (antologi), Luleå 1980.

Viktigast för mig i tragedin, är sjätte akten:
 Uppståndelsen från scenens slagfält,
 man rättar till peruken och dräkten,
 man drar kniven ur bröstet,
 man lirkar öglan över huvudet,
 man ställer upp på rad med de överlevande,
 ansiktet vänd mot publiken. [...] ¹¹

Det har redan tidigare konstaterats, att Szymborska är den stora distansens poet, men aldrig kommer denna distans så tydligt fram som då den förenas med diskret humor och mild ironi. Här kan det vara på sin plats att citera ett fragment ur Szymborskas uttalanden om sitt poetiska sätt att se på världen: "För länge, länge sedan hade jag den turen, att Julian Przyboś tyckte om mina dikter. Och just Przyboś märkte att jag var närsynt, att jag ser små saker bra bara på nära håll. De stora panoramorna däremot ser jag inte så noga. Det kan hända att det ligger någonting i detta..." ¹²

Man kan gott säga att samma ironiska distans, som karakteriserar denna självkommentar, alltid är närvarande i Szymborskas dikter. Det är just denna ironiska distans som möjliggör samexistensen av både stora metafysiska frågor och små banala saker och händelser som finns just framför ögonen på den "närsynta" poeten. Men detta gör det också möjligt att se maximum i minimum liksom minimum i maximum. Den redan nämnda Szymborskas relativism är lika trogen paradoxerna som

---

¹¹Övers. av Per Arne Bodin och Roger Fjellström, op. cit. Jfr också Per Arne Bodin, "I gränslandet mellan kultur och verklighet. Om Wisława Szymborskas poesi", *Slovo* 1986, nr. 30, s. 8ff.

¹²Wisława Szymborska, op. cit., min övers. – M.A.P:

livets allvar, lika hängiven idealen som tvivlen. En enkel anekdot kan när som helst förvandlas till den djupaste filosofiska dialekten och tvärtom: allvarets baksida är ju skrattet - men inte ens det varar för evigt. Att hela tiden balansera på gränsen till varat och icke-varat gäller för alla sidor av dikternas mångfaldiga idévärld. Szymborska försöker nämligen ingalunda fördjupa sig och hitta lösenord för varats hemlighet, utan strävar snarare efter att genom de poetiska bilderna och orden göra oss medvetna om dess väsen.

Szymborskas poetiska språk är resultat av ett mästerligt ordspel och versifikatorisk konst. Samtidigt kan hon konsten att behålla klarheten, både när det gäller språket och den tanke som det formulerar. De många gånger originella metaforerna skymmer inte på något sätt den verbala klarheten: hennes språk är ovanligt enkelt. Men, i likhet med allt annat i denna poesi, är denna enkelhet skenbar. Szymborska för en mycket raffinerad intellektuell språklig lek med sin mottagare - och med sig själv. De mästerliga metaforerna går hand i hand med språkliga paradoxer, aforismer blandas i ett och samma stycke med vanligt talspråk och alliterationer, som genom att framkalla en hel skala av fonetiska associationer fördjupar skenbart oskyldiga ord en dubbla mening. "Orden svävar för mig ovan alla regler" - säger det lyriska jaget i dikten "Upptäckten" (Odkrycie) - "De söker inte stöd i ett enda exempel" (U), för språket, liksom allt annat, är också det relativt. Så här skriver författarinnan i dikten "Utsikt med sandkorn" (Widok z ziarnkiem piasku):

Vi kallar det sandkorn.

Men det kallar sig självt varken sand eller korn.

Det klarar sig utan namn

av allmänt, särskilt,
flyktigt, beständigt,
felaktigt eller riktigt slag.

(U)

Även här fyller ironin en viktig roll - det är det viktigaste instrumentet för att belysa, betona eller avslöja.¹³ Arbetet med ordens respektive frasernas tvetydighet eller mångtydighet, där man placerar givna ord eller fraser i helt oväntade semantiska sammanhang, har mycket gemensamt med 1970-talets s.k. lingvistiska poesi, representerad framför allt av Stanisław Barańczak, Ryszard Krynicki, Julian Kornhauser och Adam Zagajewski.¹⁴ Men medan dessa poeters verk, just på grund av de många språkliga nyanserna, ofta var i det närmaste oöversättliga eller åtminstone svåra att översätta, är de flesta av Szymborskas dikter tacksamma att tolka till andra språk. Tyvärr går den språkliga leken som bygger på paranomasier och allitterationer ibland - av naturliga skäl - förlorad. Det kan också hända att den är närmast omöjlig att återge, vilket dikten "Urodziny" (Födelsen) är ett talande exempel på. Jag citerar den därför på polska:

Tyle naraz święta ze wszystkich stron świata:
moreny, mureny i morza i zorze
i ogień i ogon i orzeł i orzech -
jak ja to ustawię, gdzie ja to położę?
te chaszczę i paszczę i leszczę i deszczę,

¹³Jfr Sven Gustavssons intressanta analys av denna dikt: "Wisława Szymborskas dikt 'Widok z ziarnkiem piasku'", *Słowo* 1986, nr 30, s.17-25.

¹⁴Małgorzata Anna Packalén, "Gråhetens poesi - dikt och verklighet", *Słowo* 1990, nr 39, s. 37-63.

bodziscki, modliszki – gdzie ja to pomieszczę?
 Motyle, goryle, baryle i trele –
 dziękuję, to chyba o wiele za wiele. [...]

Till de ännu mer raffinerade språkliga lekarna som Szymborsk ägnar sig åt hör att lyfta fram de mest slitna vardagliga fraserna och att bygga upp resonemang kring dessa genom retorisk frågor eller parallellismer eller genom enbart citerande. Denna språkliga "mimicry" leder till att texten är dubbelkodad på ett mycket utstuderat sätt, som t.ex. i dikten "Begravning (Pogrzeb)". Den består endast av en rad uppsnappade fraser, fälld av begravningsgästerna:

"så plötsligt, vem kunde väntat sig det"
 "nerverna och rökningen, jag hade varnat honom"
 "si så där, tack"
 "ta av blompappret"
 "hans bror, det var också hjärtat, det ligger säkert
   i slakten" [...]
 "han hade sig själv att skylla, skulle alltid lägga näsan i blöt" [...]

(U)

Den första stundens konversation kretsar, inte helt oväntat, kring den avlidne, men kort därefter tar s.a.s. livet vid och de fällda replikerna handlar mer och mer om de överlevandes högst odramatiska, för att inte säga banala vardag och bekymmer:

"bara du som haft förstånd att ta med paraply" [...]
 "gissa hur mycket med lackering och allt"
 "två äggulor, en matsked socker" [...]
 "hälsa änkan och beklaga sorgen, jag måste hinna till" [...]
 "kanske en öl någonstans"
 "ring så får vi pratas vid"

"ta fyran eller tolv"an"

"jag ska ditåt"

"vi ska åt det hållet"

(U)

Dikten "Begravning" ingår i en grupp dikter som rör sig kring ämnet döden. Döden, som är totalt avskalad allt synligt patos, men betraktad med intellektuellt hjältemod och vemod, är på något sätt ständigt närvarande i Szymborskas poesi. Samtal med de döda, tankar kring döden, det dödliga och det odödliga – allt detta hänger samman med den konstanta frågan om varat och/eller icke-varat. "Det liv finns inte" - läser vi i dikten "Om döden utan överdrift" - "som inte om så för en stund / åtnjuter odödlighet." Och vidare:

Döden kommer alltid med denna stunds försening.

Förgäves rycker han i handtaget

på den osynliga dörren.

Vad man har hunnit med,

det kan han inte ta tillbaka.

(U)

Detta "non omnis moriar" är det mänskliga varats gåva: det "man har hunnit med" under sin livstid gör en odödlig. Ett särskilt "verweile doch"-privilegium och en förbannelse, som i Goethes *Faust*. Men det finns också en annan aspekt: den överlevandes dilemma. Någon annans död kan nämligen drabba den överlevande på ett mycket starkt, personligt sätt. Mycket har skrivits om Szymborska förlorade livskamrat och hennes sorgedikter efter hans död. Man har också i den polska litteraturen en långvarig tradition i detta avseende: förvissningen om att renässanspoeten Jan Kochanowskis *Klagosånger* (Treny)

verkligen beskriver hans lilla dotters bortgång, och inte bara utgör en diktcykel kring ämnet "sorg" och "förlust", har århundraden påverkat mottagandet av detta idag högst klassiska verk. Oavsett dock i vilken grad läsaren av Szymborskas sorgedikt "Katt i tom våning" (Kot w pustym mieszkaniu) ska tro eller icke tro på att den beskrivna händelsen har sin motsvarighet i verkligheten, är just denna dikt den i särklass bästa i genre klagosång som skrivits sedan Kochanowski 1581 utkom med sina "Treny". Samtidigt måste man nog vara just Szymborska för att kunna beskriva en sådan stor personlig förlust ur en övergiven katts perspektiv:

Dö – så gör man inte mot en katt.
För vad ska katten ta sig till
i den tomma våningen.
Klättra på väggarna.
Gnida sig mot möblerna.
Inget verkar ändrat,
men inget är sig likt: [...]

(NÖ)

En läsare som är väl förtrogen med Kochanowskis dikter associerar genast till de kända verserna:

En enda ödemark mitt eget hem har blivit,
Orszula, kära barn, sen du mig övergivit.
Huset är fullt med folk, men det är tomt likväl:
så mycket mistes med en enda liten själ. [...]

Nu har allt tystnat; allt är öde vart jag ser.
Nu är det slut med lek, och ingen mot oss ler.
Tomt är i alla vrår. All fröjd av sorg förkväves,

och hjärtat söker tröst, men söker den förgäves.¹⁵

Och hos Szymborska:

Det hörs steg i trappan,
men inte just de.
Handen som lägger fisken på fatet
är inte heller samma.
Det är något som inte börjar
när det skulle börja.
Något som inte händer
som det ska.
Någon bara var här,
sen var han plötsligt borta
och är nu envist borta. [...]

I Szymborskas dikter går det knappast att finna bekräftelse på vare sig en religiös eller kanske snarare icke-religiös hållning. Gud nämns inte explicit men icke desto mindre är den kristna traditionen närvarande med sin tredje dimension: den odödliga själen. Men också med sitt "non omnis moriar", det konstnärliga arvet och med varat sett såsom en rad ständigt passerande och föränderliga nya former. Men sådant vet inte katten något om. Katten kan inte föra dialog med döda, ställa frågor om dem till det lyriska duet, som det lyriska jaget gör i dikten "Ränkspel med de döda" (Konszachty z umarłymi). Katten är inte ens medveten om själva dödsfallet, begravningen etc. Däremot är den medveten om den plötsliga tomhet som från dag till dag växer och blir allt

---

¹⁵Jan Kochanowski, "Klagosång" VIII (Tren VIII), övers. Lennart Kjellberg, i: *Polsk poesi från tre sekler*, Göteborg 1993.

större. Om katten kunde läsa, skulle han säkert känna igen sig i Kochanowskis vers: "En enda ödemark mitt eget hem har blivit" - exakt så känns det för en katt vars husse – som Szymborska skriver – "envist är borta". Denna "ödemark" är inte heller metaforisk, utan högst konkret: katten väntar ju i en konkret våning. Det är genom kattens oro som läsaren får vetskap om och tillåts delta i stämningen, sorgen och sorgearbetet. Det sorgearbete som av en uråldrig mänsklig hävd reserverats för människor, har här tillåtits en katt. Kattens känslor är klara och entydiga, med de följer också det för människor naturliga schemat: oron blandas först med förvåning ("Det är något som inte börjar / när det skulle börja") och sedan med sårad upprördhet och stigande bitterhet :

Vänta bara när han kommer,
vänta bara när han dyker upp.
Då ska han få veta
att så får man inte göra mot en katt. [...]

På liknande sätt skrev Kochanowski i sina *Klagosånger*:

Stenhuggare kom hit och lägg på hennes grift
en sten och mejsla in en bitter minnesskrift:
ORSZULA KOCHANOWSKA VILAR HÄR. HON VAR
TILL GLÄDJE, NEJ, TILL SORG OCH SMÄRTA FÖR SIN FAR.¹⁶

Men i de sista klagosångerna uttrycker Kochanowski enbart resignation och underkastelse inför ödet och ber Gud om förlåtelse för att han har hädat:

---

¹⁶Ibidem.

Svårt har jag brutit mot Dig, men jag vet,
 att Din barmhärtighet
 Din vrede övergår.
 Herre, förbarma Dig! Min nöd är svår.¹⁷

I dikten "Farväl till en utsikt" (Pożegnanie widoku) har det lyriska jagets sorgearbete nått längre än kattens: accepterandet av ödets makt är ett faktum, upprorskänslorna har lagt sig, även bitterheten är – åtminstone delvis – borta. Förnuftet har tagit förtvivlans plats och man börjar inse det oåterkalleliga och det opåverkbara:

Jag är inte arg på våren
 att den är här igen.
 Jag anklagar den inte
 för att den likt varje år
 gör sin plikt.

Jag förstår att min vemod
 inte kan hejda grönskan.
 [...]
 Jag noterar, accepterar,
 att – som om du ännu levde –
 stranden vid en viss sjö
 är lika vacker som den var. [...]

(NÖ)

Liksom det lyriska jaget i Kochanowskis sorgesång, har även jaget i Szymborskas dikt förlikats med Gud-Naturen-Ödet. Men med ett förbehåll:

---

¹⁷Ibidem.

Bara en sak går jag inte med på.
 Att återvända dit.
 Närvaroprivilegiet
 avstår jag ifrån. [...]

Döden kan inte påverkas, däremot kan man trotsa den med så små, obetydliga medel som att vägra en vacker och kär utsikt sin närvaro. Här ser man en skymt av Szymborskas originella livsfilosofi. Allt kan man ifrågasätta, även det skenbart "icke-ifrågasättbara". Ingenting kan hindra individen från att ifrågasätta på det mest effektiva sättet: genom att opponera sig och detta genom att ställa enkla frågor. Detta imperativ bestämmer den lyriska strategin i Szymborskas poesi. Dessa frågor, skenbart naiva, provocerande eller rentav absurda, ifrågasätter de mest etablerade doktriner och värderingsnormer, kastar omkull konventioner och avslöjar snabbt att det är just på s.k. naiva frågor det är svårast att svara. Och Szymborska vägrar att ge färdiga svar, tvärtom, hon uppmanar snarare till ständig prövning, t.ex. i dikten "Det slutande seklet" (Miał być lepszy od zeszłych nasz XX wiek):

[...] Hur ska man leva – frågade mig i ett brev
 en som jag tänkt ställa
 samma fråga.

Nu igen och som alltid förr,
 vilket framgår ovan,
 är inga frågor av sådan vikt
 som de naiva.

(U)

"Också poeten måste, om han är en riktig poet, ständigt säga till sig själv: 'Jag vet inte' – konstaterade Szymborska i sin nobelföreläsning. "I och med varje dikt försöker han att finna lösningen på gåtan, men så fort han har satt punkt blir han betänksam igen, han kommer underfund med att lösningen var av tillfällig natur, svaret var ingalunda uttömmande. Alltså gör han nya försök om och om igen, och med tiden samlar litteraturhistorikerna alla dessa bevis på hans missnöje med sig själv till en stor bunt och kallar den för hans 'författarskap'..."¹⁸

Med exakt samma sorts självironi skrev Szymborska flera decennier tidigare, i en av sina dikter från 1960-talet med titeln "Författarafton":

Tolv personer är i salen [...]
Hälften kom för att det regnar,
resten är släktingar [...]¹⁹

Man kan nog säga att den tiden definitivt är förbi, till stor del tack vare Nobelprisets glans. Men inte bara därför. Szymborska har sedan länge befunnit sig i berömmelsens förnum och hennes internationella popularitet hänger säkert samman med det vida lyriska spektrumet i hennes dikter. Hur polsk hon än verkar som person, är hon som poet inte bara internationell, utan närmast universell. Genom att med en säregen lätthet behandla sannolikhetens oändliga möjligheter och synvinklar når hon oanade dimensioner av vårt mänskliga vara och icke-vara. Szymborskas kognitiva poetiska strategi gör oss alla påmind

---

¹⁸Wisława Szymborska, "Poeten och världen", s. 4-5.

¹⁹Min övers. - M.A.P.

inte bara om "sannolikhetens förlorade paradiset", utan också om sannolikhetens potentiella paradiset. Som hon skriver i dikt: "Atlantis" (Atlantyda):

Existerade, eller existerade inte.
På en ö, eller inte en ö.
Oceanen, eller inte oceanen.
uppslukade dem, eller inte.

Fanns där någon som älskade någon?
Fanns det någon som stred mot någon?
Ägde det hela rum eller inte,
där, eller inte. [...]

En meteor föll.
Eller inte en meteor.
Vulkanutbrott.
Eller inte vulkan.
Någon skrek något.
Ingen skrek någonting.

Det är Atlantis,
plus och minus.²⁰

---

²⁰Ibidem.